

ABSTRACT

Tetiana Zavorotchenko. Scientific and theoretical analysis of the level of legal development of public administration reforms. The article is devoted to the study of the functioning of public administration reforms. The issue of regional development in Ukraine under the conditions of integration into the European and world economic space, which needs significant modernization based on the implementation of the principles of decentralization, balance, competition and sustainable development, has been studied. The level of legal development of public administration reforms is analyzed. Attention is focused on the fact that at the current stage of the development of the decentralized reform, the constitutional foundations of local self-government have been laid, the European Charter of Local Self-Government has been ratified, and basic regulatory and legal documents have been adopted. It was noted that during the development of the Ukrainian state, the social significance of the problems of managing the scientific and educational space in the whole world increased significantly. It is noted that currently the issues of finding new strategic approaches to managing the development of territories, aimed at reducing the differentiation of the level of socio-economic development of the regions by equalizing the conditions of economic activity, rational use of the production and resource potential of the regions, achieving sustainable economic growth, increase in socio-economic indicators of the standard of living of Ukrainian citizens. It is indicated that the education management mechanisms that have been formed for several decades are undergoing significant changes in many countries due to the reformation of national education systems and administrative reforms.

The view on the system of representative power and leadership related to certain issues of leadership, mainly political, personal characteristics of the leader and resources for achieving leadership goals is outlined. It has been proven that the peculiarities of public life, strict requirements for personal and professional qualities of managers demonstrate the importance and urgent need for leadership development in the system of professional service in representative authorities. It was established that among the unresolved issues of the formation and development of leadership in the system of representative power of Ukraine should be attributed the lack of comprehensive processing of problems aimed at efficiency and effectiveness, meeting the needs of residents of territorial communities and activating initiative and taking responsibility for solving issues of proper livelihood of citizens and assessment problems and development of leadership in representative power.

Keywords: territorial community, state administration, digitalization, scientific and educational space, decentralization, public administration reforms.

УДК 316.613

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-94-99

Наталія КОМИХ[©]

кандидат соціологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

**ДИСКУРСИ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В УМОВАХ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ТЕОРЕТИКО-
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Розглянуто теоретико-методологічні засади дослідження феномена соціальної пам'яті в соціогуманітарному дискурсі. Зокрема, на основі аналізу соціальної пам'яті з позицій еволюційного, феноменологічного, структурного і функціонального підходів запропоновано інформаційно-структурний підхід. Акцентовано увагу на тому, що соціальна пам'ять є результатом колективних практик, але формується через індивідуальні. Формування дискурсів соціальної пам'яті українського суспільства про війну відбувається дотепер, а отже, потребує специфічного підходу до аналізу з урахуванням множинності простору репрезентації та відтворення пам'яті, форм фіксації суспільно значущих подій та практик, соціальних змін характеристик суб'єктів.

Ключові слова: соціальна пам'ять, політика пам'яті, дискурс, війна, історична пам'ять.

© Н. Комих, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8585-320X>

komnata76nk@gmail.com

Постановка проблеми. Соціальна пам'ять є соціокультурним феноменом, що відрізняється онтологічною та гносеологічною складністю. Суспільства у своєму історичному та культурному розвитку проживають складні соціальні процеси, події, що мають віддзеркалення в різноманітних соціальних феноменах. Усі суспільства пам'ятають, але пам'ятають по-різному. Сучасні соціальні зміни та трансформації спричиняють створення нової соціальної реальності, а отже, і зміни в науковому дискурсі. Проблема розуміння феномена соціальної пам'яті в контексті парадигми соціальних змін спричиняє пошук методологічних підходів до його концептуалізації та евристичної фіксації.

Актуальність дослідження соціальної пам'яті в теоретико-методологічному полі як науки в цілому, так і конкретно соціології, обумовлює необхідність його проведення через призму сучасних соціокультурних процесів. У цьому випадку можливості аналізу соціальної пам'яті спираються на розуміння того, що зазначене явище розгортається у двох площинах: глобальній та локальній – і формує третій простір – дискурсивний.

Ракурс уваги представленого дослідження зосереджений на визначенні соціальної пам'яті на локальному рівні, зокрема як феномена українського суспільства. У цьому випадку важливим напрямом наукових пошуків є визначення процесу формування соціальної пам'яті про події, що відбуваються в Україні. Велика увага приділяється з'ясуванню теоретико-методологічних засад дослідження дискурсу пам'яті та пошуку суб'єктів формування дискурсу пам'яті, а також можливих аспектів встановлення влади дискурсу. Українське суспільство переживає страшні події війни, що відбувається на її території. Війна – це трагедія, насильство, руйнація, смерть на рівні особистісному, інституційному, культурному, з одного боку, а з іншого – це боротьба, згуртування, відновлення та відродження. Водночас у соціумі відбувається формування соціальної пам'яті за допомогою меморативних практик. Мова йде про практики, що згодом нагадають про події минулого, сформують місця історичної пам'яті. Дискурс пам'яті відіграє важливу роль у формуванні масової та індивідуальної соціальної свідомості про пережиті події, що відбуваються тут і зараз.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Починаючи з 20-х рр. ХХ ст., соціальні дослідники звертаються до з'ясування змісту феномена соціальної пам'яті, що знайшло своє відображення в роботах: Е. Дюркгейма (комеморативний ритуал), М. Альбакса (соціальні межі пам'яті), Т. Адорно (травматична пам'ять), Я. Ассмана (концепція культурної пам'яті), П. Коннертона (концепція пам'яті-звички), П. Нора (концепція «місця пам'яті»). У сучасному українському соціогуманітарному дискурсі ті чи інші аспекти соціальної пам'яті, в розрізі ставлення українського населення до минулого, висвітлені в роботах: А. Ручки, Н. Победи, Н. Костенко, В. Бакірова, І. Попової, В. Середи, О. Злобіної. Слід зауважити, що проаналізовані дослідження соціальної пам'яті розкривають її сутність, процесуальність, але практично не торкаються питання методологічних підвалин її аналізу в реальних умовах розгортання воєнних дій у конкретному суспільстві. Адже певні меморативні практики вже здійснено, місця пам'яті позначено, і цей процес продовжується. Слід зазначити, що феномен соціальної пам'яті є складним та багатограничним у соціокультурному аспекті, що потребує застосування міждисциплінарного підходу в розв'язанні заявленої проблематики. Для вирішення дослідницьких завдань слід враховувати специфіку сучасної соціальної пам'яті, котрі полягає в тому, що її формування відбувається в умовах війни та технологічних інновацій (цифрових технологій, штучного інтелекту). Тому соціальна пам'ять набуває нових дискурсивних означень.

Мета статті полягає в окресленні теоретико-методологічних засад дослідження дискурсу соціальної пам'яті в контексті сучасного українського суспільства. Важливо зазначити, що війна в Україні триває вже другий рік, і весь цей період відбувається формування соціальної пам'яті шляхом створення певної соціальної реальності, нових дискурсів та «викреслення» старих.

Виклад основного матеріалу. Для подальшого аналізу соціальної пам'яті передусім потрібно змістовно концептуалізувати головну категорію представленого дослідження, а також визначити її місце в системі понять за допомогою співвіднесення з близьким до неї поняттям історичної пам'яті. У соціологічному словнику за редакцією В. Городяненка це поняття, на нашу думку, розкривається найбільш змістовно. Соціальна пам'ять – сукупність соціокультурних засобів, інститутів, що здійснюють

відбір і перетворення актуальної соціальної інформації в інформацію про минуле (ретроспективну) з метою збереження накопиченого суспільного досвіду і передачі його від покоління до покоління [6, с. 267]. Загалом вважаємо соціальну пам'ять певною мірою родовим поняттям відносно інших видів сукупної пам'яті (культурної, колективної, історичної). Але з історичною пам'яттю виникають певні труднощі, що потребують пояснення. Так, аналіз наукових публікацій із цієї проблематики дозволяє констатувати, що досить часто автори трактують історичну і соціальну пам'ять як синонімічні поняття. Якщо ж акцентувати увагу на їхній відмінності, то треба сказати, що соціальна пам'ять охоплює більший обсяг інформації. Вона практично позбавлена речових носіїв і менш залежна від інституційних утворень – працює на більш глибоких рівнях свідомості соціуму, ніж історична, і тому не так сильно схильна до маніпуляцій і перекручувань. Отже, з огляду на розглянуте співвідношення можемо говорити про фундаментальні характеристики соціальної пам'яті як інтегруючого елемента для всіх видів пам'яті.

Феномен пам'яті цікавив науковців із давніх-давен. Ще Аристотель у трактаті «Про пам'ять і спогади» надає філософське тлумачення пам'яті. Мислитель розмірковує над сутністю понять «спогад» і «пам'ять» і доходить висновку, що вони не є тотожними. Пам'ять, на його думку, нагадує про минуле, фіксує теперішні події і ніколи не може фіксувати майбутнього [1, с. 161]. Протознання щодо цієї проблематики були також помічені у працях таких мислителів, як А. Блаженний і Ф. Аквінський, Т. Гоббс і Дж. Локк, Б. Паскаль і М. Монтень. Доробки мислителів середньовіччя та нового часу дали матеріал для подальшої філософської думки, що зосередилася на проблемі з'ясування змісту феномена соціальної пам'яті [4, с. 65]. Протознання у формі філософських концепцій та думок щодо проблеми пам'яті дали початковий поштовх до наукової актуалізації цього феномена.

За часовою логікою першим із соціологів, який у своїх методологічних доробках певною мірою звернувся до проблеми соціальної пам'яті, є Е. Дюркгейм. Говорячи про існування базового для соціології Е. Дюркгейма ідейно-теоретичного комплексу, маємо на увазі проблематику стійкості і рівноваги соціальних систем, що розглядається крізь призму соціальної солідарності, з одного боку, та чинників підтримки у членів суспільства почуття історичного континуїтету – з іншого. Причому обидва ці аспекти взаємопов'язані у Дюркгейма. Відчуття спільного минулого відіграє, на його думку, за своєю суттю важливу роль у створенні і підтримці соціальної солідарності [3, с. 145]. Комеморативний ритуал – церемонія, що має своєю метою репрезентацію міфічної історії предка. Сутність ритуалу, зауважує Е. Дюркгейм, полягає виключно в тому, щоб повернутися до минулого і до певної міри знову повернути його засобами істинно драматичного уявлення. Отже, ідеї Е. Дюркгейма стосуються меморіальної проблематики. Проте дослідник не створив певної чіткої теорії соціальної пам'яті, адже його наукові пошуки були сфокусовані лише на одному елементі – комеморативному ритуалі. Однак важливо, що вчений наголошував на соціальній пам'яті як елементі, що формує соціальні солідарності суспільства, його згуртованість.

Евристично значущими для нашого наукового доробку є ідеї М. Альбвакса. Соціальну пам'ять він розглядає з позицій функціоналізму. А отже, зосереджує увагу на соціальній пам'яті окремих груп із точки зору тієї ролі, котру соціальна пам'ять відіграє у збереженні їхньої цілісності та стійкості. До соціальної, або колективної, пам'яті індивід звертається, коли він є членом групи і викликає в пам'яті спогади в тій мірі, в якій вони стосуються його групи. М. Альбвакс розглядав два види соціальної пам'яті: сімейну пам'ять, що базується на позиціонуванні її членами одне одного як родичів та передачі сімейних цінностей, і релігійну, що зберігає й реконструює минуле за допомогою залишених від нього матеріальних слідів, обрядів [9]. Таким чином, колективна пам'ять, за М. Альбваксом, у сім'ї і релігії є одним із основних інструментів збереження їхньої стійкості і цілісності. Альбвакс із позиції функціонального підходу розглядав соціальну пам'ять як один із ідентифікаційних та консолідуючих механізмів певних соціальних груп чи цілого суспільства.

Вчений зосередив увагу на аналізі суб'єктів пам'яті. Він оголосив колектив суб'єктом пам'яті, вважаючи пам'ять колективною функцією. Розрізняв пам'ять індивідуальну (автобіографічну) і соціальну. При цьому остання є складовою частиною соціального мислення нарівні з діяльністю розуму. Змістом пам'яті є спогади, тобто колективні уявлення (ідеї, судження, образи), схильні до змін під впливом часу та

обставин [9]. Отже, на відміну від попередників, цей дослідник насамперед чітко зафіксував соціальну сутність пам'яті, її структурні компоненти, функції.

М. Альбвас конкретизує свою теорію колективної пам'яті Під локалізацією він розуміє те, в який момент ми отримали той або інший спогад. Спогади ми розуміємо і локалізуємо у специфічному просторі, а самі собою ці образи завжди фрагментарні та відносні. Отже, спогади можна назвати процесом уявної реконструкції, за якого ми інтегруємо образи, створені в теперішньому, в особливий контекст, пов'язаний із минулим [9]. Таким чином, з огляду на концепцію соціальної пам'яті М. Альбваса можна констатувати, що це явище має динамічний характер і прямо пов'язане з ідентифікаційними та ціннісними механізмами певного суспільства. Також важливим є те, що соціолог звернув увагу на конструюючу природу соціальної пам'яті, тобто властивість певних елементів пам'яті до актуалізації в конкретний період життя суспільства.

Проблемі соціальної пам'яті приділив увагу представник Франкфуртської школи соціології Т. Адорно. Вивчаючи суспільне життя Німеччини після фашизму, він зауважив, що люди цураються недавнього минулого. Вони включили механізм забування, так як їхня соціальна пам'ять мала травматичний характер [3]. Т. Адорно виділив соціальний механізм, що трансформує соціальну пам'ять за допомогою забування певних небажаних для спільноти спогадів.

Щодо матеріального компонента соціальної пам'яті досить важливими є здобутки істориків, культурологів. Так, Я. Ассман у межах власної концепції культурної пам'яті виділив два види пам'яті: комунікативну, котру використовують у повсякденності, і культурну, котра має сакральне значення. Комунікативна пам'ять є динамічною і недовгостроковою та відіграє важливу роль у соціальних процесах, у той час як культурна пам'ять статична, довгострокова, має сакральне значення, використовується в ритуальній комунікації [2].

Феноменологічний напрям у вивченні соціальної пам'яті розглядає її як продукт міжособистісної взаємодії, котра створює спільні спогади, образи. Видатний представник феноменологічного напрямку А. Шюц бачив у пам'яті і спогадах механізми формування соціального досвіду. Для представників однієї соціальної групи характерним є наявність загальних спогадів, а отже, отримання схожого досвіду. Суб'єктом соціальної пам'яті А. Шюц вважав малі соціальні групи, побудовані на особистих контактах. Процес життєдіяльності суб'єкта передбачає його включеність у безліч соціальних груп, з кожною з яких він має певний набір загальних спогадів. Таким чином, він має доступ до соціальної пам'яті різних локальних груп і є точкою перетину різних стратегій спогадів [8, с. 131]. Отже, А. Шюц виділив соціальну пам'ять у межах феноменологічного підходу та визначив її як продукт життєдіяльності малих груп.

Ще одним напрямом у соціологічному підході до дослідження соціальної пам'яті є постструктуралізм, представники якого досліджують соціальну пам'ять в умовах трансформаційних процесів у суспільстві. Яскравим представником цього напрямку є П. Нора. Він пише, що сучасна епоха – епоха всесвітнього торжества пам'яті. Дослідник визначає дві головні причини такого феномена сучасності. Перша – це «прискорення історії», що означає процес, в якому відбуваються постійні трансформації, котрі приводять до ослаблення або взагалі зникнення часових зв'язків між минулим, сучасним і майбутнім. Минуле тепер можна реконструювати лише за допомогою матеріальних носіїв, а не через спогади людей. Друга причина розквіту пам'яті – «демократизація» історії, під якою П. Нора має на увазі звільнення народів і етносів. Хвилі деколонізації спричиняють виникнення різноманітних форм пам'яті меншин, котрі потрібні для забезпечення ідентифікації у просторі у співвідношенні з іншими [5]. Окреслений підхід розглядає пам'ять на макрорівні, оскільки аналізуються глобальні процеси, де суб'єктами стають не конкретні індивіди, а нації та етноси.

Значущі характеристики соціальної пам'яті представлені в межах еволюційного напрямку. Представники цього підходу звернули увагу на ефекти еволюції внутрішніх параметрів та характеристик соціальної пам'яті. Вони розглянули її розвиток як у технологічному, так і духовному плані. Яскравий його представник Е. Тоффлер зазначає, що розвиток соціальної пам'яті має прямий функціональний взаємозв'язок із загальним розвитком суспільства загалом. Так, у суспільстві Першої хвилі не існувало інших форм зберігання соціально значущої інформації, крім самих людей, і саме тому обсяг інформації був значно обмежений. Цивілізація Другої хвилі розширила межі

пам'яті за допомогою поширення грамотності, ведення систематичних ділових записів, будівництва бібліотек і музеїв, котрі значно розширили обсяг інформації, а також зменшили ймовірність її спотворення. Проте чітко зафіксована у матеріальних носіях пам'ять зменшила її рухливість. Третя хвиля за допомогою створення комп'ютерів та Інтернету створила можливість не тільки збільшити обсяг пам'яті, а й певною мірою оживити її. У сучасній інформаційній ері спільна пам'ять знову стає актуальним механізмом суспільства [7, с. 126]. З огляду на теорію Е. Тоффлера можна констатувати, що пам'ять не є певним статичним елементом, вона також змінюється, зважаючи на технологічний і соціокультурний розвиток. Учений розробив концепцію еволюційної зрілості сучасної соціальної пам'яті, котра тепер відіграє важливу роль у соціальному житті. Вона становить евристичну цінність для дослідження процесів, що відбуваються в українському суспільстві. Під час війни формується соціальна пам'ять про ті події, що переживаємо. А завдяки сучасним технологіям значно розширюються місця фіксації пам'яті та форми. Зважаючи на теоретичні концепції Е. Тоффлера та М. Альбваска, пропонуємо структурно-інформаційну методологічну рамку дослідження соціальної пам'яті, що відповідає умовам сьогодення українського суспільства та дозволяє врахувати особливості соціальної реальності.

Отже, дискурси соціальної пам'яті формуються тут і зараз, вони різноманітні. Суб'єкти відтворення та створення соціальної пам'яті залишаються нібито незмінними – це колективні та індивідуальні (за М. Альбваском). Однак спостерігаємо особливості, що спостерігаються на груповому рівні, з огляду на мережеву організацію Інтернет-простору. Адже сучасний індивід за допомогою соціальних мереж може долучитися до безлічі соціальних груп, споріднених духом, і зовсім не на постійній основі, але підтримати певну меморативну практику.

Важливо враховувати інституційне закріплення соціальної пам'яті. З-поміж інших головними інститутами є держава, політика, медіа, культура, сім'я. А от простори репрезентації, фіксації та форми пам'яті є множинними та різноманітними. Простір створення соціальних об'єктів пам'яті виокремлюється у двох реальностях: об'єктивній та віртуальній. А от форми можуть бути різноманітними: від колективних дій (флешмоби) до індивідуальних – блогів, реалс, сторіз у соціальних мережах.

Висновки. Аналіз теоретико-методологічних підходів до дослідження соціальної пам'яті засвідчив, що соціальна пам'ять як соціологічна проблематика досліджується з різних сторін і в різних аспектах її прояву. Ці підходи охоплюють усю міждисциплінарну систему координат, оскільки розглядають явище соціальної пам'яті на макро- та мікрорівні. Вони створюють можливість теоретичного розгляду соціальної пам'яті як у динаміці, тобто у процесі її еволюції чи трансформації, так і у статичі, а саме розгляду її структурних особливостей та носіїв, що відтворюють цей вид пам'яті. В умовах дослідження процесів створення соціальної пам'яті, найбільш ефективними теоретичними підходами, для нас є еволюційний та інформаційний. Зазначені підходи звертають увагу саме на динаміку та зміни соціальної пам'яті в цілому та її структурних особливостей зокрема.

Але найбільш значущим і корисним у межах проведеного дослідження є структурно-інформаційний підхід. Саме він дозволяє розглянути соціальну пам'ять через призму новацій, так званих суспільств третьої хвилі, і навіть четвертої. Так, виникає можливість не тільки прослідкувати і дослідити певні загальні елементи та ознаки сучасної соціальної пам'яті, а й виявити її якісний вимір у контексті теперішнього часу. Тобто ми можемо проаналізувати інформаційну, змістовну структуру соціальної пам'яті сучасної України. Також цей підхід дозволяє виділити точки фіксації соціальної пам'яті, тобто порівняти її з минулою соціокультурною ситуацією і сучасною її специфікою після процесів соціальної трансформації українського суспільства. Саме у цьому напрямі вбачаємо можливості дослідження дискурсів соціальної пам'яті в умовах сьогодення.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Про пам'ять і спогади. *Питання філософії*. 2004. № 7. С. 158–173.
2. Ассман Я. Простори спогаду. *Форми та трансформації культурної пам'яті*. Київ : Ніка-центр, 2012. 437 с.
3. Гуменюк Л. Й. Соціологія : хрестоматія (від першоджерел до сучасності) : у 2-х т. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Т. 1, 784 с.
4. Коньшина Г. Є. Фактори становлення соціальної пам'яті. *Вісник Харківського*

5. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ : ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2014. 272 с.
6. Соціологічна енциклопедія. Київ : Академвидав, 2008. 456 с.
7. Тоффлер Е. Третя Хвиля. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
8. Шюц А. Структури життєсвіту. Київ : Український Центр духовної культури, 2004. 560 с.
9. Halbwachs M. La mémoire collective. Paris : Editions Le Mono, 2022. 176 p.

Надійшла до редакції 29.12.2023

Прийнято до опублікування 11.01.2024

Reference

1. Arystotel (2004) Pro pamiat i spohady [About memory and memories]. *Pytannia filosoffii*. № 7. S. 158–173. [in Ukr.].
2. Assman, Ya. (2012) Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pamiaty [Spaces of memory. Forms and transformations of cultural memory]. Kyiv : Nika-tsentr. 437 p. [in Ukr.].
3. Humeniuk, L. Yo. (2019) Sotsiologiia [Sociology] : khrestomatiia (vid pershodzherel do suchasnosti) : u 2-kh t. Lviv : LvDUVS. Vol. 1, 784 p. [in Ukr.].
4. Konshyna, H. Ye. (2010) Faktory stanovlennia sotsialnoi pamiaty [Factors of formation of social memory]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*. № 913, pp. 64–66. [in Ukr.].
5. Nora, P. (2014) Teperishnie, natsiia, pamiat [The present, the nation, memory]. Kyiv : TOV «Vydavnytstvo «KLIIO»». 272 p. [in Ukr.].
6. Sotsiologichna entsyklopediia [Sociological encyclopedia]. Kyiv : Akademvydav, 2008. 456 p. [in Ukr.].
7. Toffler, E. (2000) Tretia Khvylia [The Third Wave]. Kyiv : Vyd. dim «Vsesvit». 480 p. [in Ukr.].
8. Shiuts, A. (2004) Struktury zhyttiesvitu [Structures of the life world]. Kyiv : Ukrainskiy Tsentr dukhovnoi kultury. 560 p. [in Ukr.].
9. Halbwachs, M. (2022) La mémoire collective. Paris : Editions Le Mono. 176 p.

ABSTRACT

Nataliia Komykh. Discourses of social memory in the conditions of the russian-Ukrainian war: theoretical and methodological basis of research. The article examines the conceptual theoretical and methodological foundations of the study of the discourse of social memory in the context of modern Ukrainian society. It is noted that the war in Ukraine is already in its second year, and the formation of social memory has been taking place throughout this period through the creation of a certain social reality, new discourses and the «erasing» of old ones.

In particular, based on the analysis of social memory from the standpoint of evolutionary, phenomenological, structural and functional approaches, an informational and structural approach is proposed. The author focuses on the fact that social memory is the result of collective practices, but is formed through individual ones. The formation of discourses of social memory about the war in Ukrainian society continues to this day, and therefore requires a specific approach to analysis, taking into account the multiplicity of the space of representation and reproduction of memory, forms of recording socially significant events and practices, and social changes in the characteristics of subjects.

The author cites an example of the peculiarities of the subjects of social memory, institutional specificity and spatial uniqueness due to modern digital technologies. The subjects of reproduction and creation of social memory are large social communities, social groups and individuals. However, social networks greatly expand the possibilities of an individual's individual commemorative practices. After all, with the help of social networks, a modern individual can join many social groups that are close in spirit, and not at all on a permanent basis, but support a certain commemorative practice. Institutional consolidation of social memory takes place by the state, politics, media, culture, family. We distinguish the spaces for the creation of social objects of memory in two realities: objective and virtual. But the forms can be diverse, from collective actions (flash mobs) to individual blogs, reels, stories in social networks.

Keywords: social memory, politics of memory, discourse, war, historical memory.